ئاكاری چاكە؛ ویستێک لە خۆناسكردن و خرۆشاندنی هێزی ناوەكیی

ئاكار لە روانگەی ئەرستۆ و نیتشەوە

هەندرێن

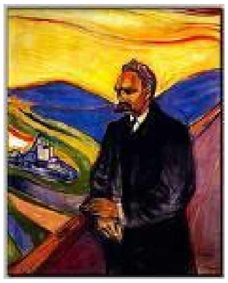

دەروازەیەک

"، هەرچەندە بە كوردیكردنی ئاسان نییە، لێ دەكرێ ئاكاری چاكە و بالا Arete چەمكی " (فەزیلە) واتایەک بۆ ئەو چەمكە بگەیەنن. ئەمڕۆ ئەو چەمكە لە بواری ئێتک/رەوشتناسییدا وەک جاران بەكار ناهێنرێت، لێ كاتێک كە باس دێتە سەر فەلسەفەی گرێكی كۆن، وەک دەربڕینێكی كۆن یان رەهەندێكی فەلسەفی، بەكار دەهێنرێت. لەبۆیە ئەمرۆ زۆر كەس پێیان وایە كە ئاكاری چاكە، بە واتایەكەی خۆی، لە كۆمەڵگای نوێباودا بەهایە رەسەنەكەی لە دەستداوە. كەچی لە كۆمەڵگا و رۆژگاری رابردوودا بەهای خۆی هەبوو.

شایەنی باسە،ئەوەندەی من بزانم، كە لە زمانی كوردیدا، بە شێوەیەكی گشتی، دەستەواژەی "مۆرال/ئەخلاق" و "ئێتیک/بەرپرسیارییەكی هەڵبژێردراو" بە یەک واتا بەكار دەهێنرێت یان جیاوازیی لە نێوانیاندا ناكرێ. هاوكاتیش لە كۆمەڵگای كورستاندا، كە لە لایەک، بە هۆی پێكهاتەی خێڵسالارییەكەی بە گشتی، لە لایەكی دیكەشەوە، بە تایبەتیش،بە هۆی ئەو شالاوە تەكنۆلۆجییە رووكەشەی كە ئەمرۆ ناخی كوردی داگیر كردووە، بۆیە لە هەموو بۆنەیەكەوە لە بواری سیاسیی و كۆمەڵایەتییەوە بگرە هەتا دەگاتە بواری رۆشنبیریی، هەمیشە گوێمان لە پەیڤی ئەخلاق دەبێ. هۆكردی بەسەر زارەكی بوونی دەستەواژەی ئەخلاق واتای هەبوونی قەیرانێک لە خودی قەیران رەدەگەیەنێ. بە واتایەكی دیكە، مرۆڤە سیاسیی و رۆشنبیرییەكانی كورد، بە گشتی، بێ بەرپرسیارانە لە بەكار هێنانی دەستەواژەی ئەخلاقدا زارقەڵەباڵغن. كەچی ئاخێوەری كوردی، وێڕای تێكەڵاوكردنی "ئێتیک" و "ئەخلاق"، خاوەنی پێناسە و پێوانەیەكی دیاریكراو یان راڤەیەكی پوخت نییە بۆ ئەخلاق. هەر بۆیە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا، بە هۆی ئەو هەڵتەكانە كۆمەڵایەتی و سیاسییەكەی كە كوردستانی گەمارۆ داوە، واتای ئەخلاق لە ژیانی كوردیدا، وەک وێناندنێكی پێشمەرجی نەگۆڕ، تەنیا دەمامێكە بۆ چەواشەكاریی و دەستخەڕۆدانی هەستی كۆمەڵگا. بەهەمە حاڵ.

هەڵبەتە، لە بواری فەلسەفیدا ئەو دوو دەستەواژەیە واتا و پێناسەیان جودایە. "ئێتیک"، وشەیەکی گریکییە، لە وشەی "ئێتۆس"ەوە هەتووە، کە واتای بە گشتی داب و نەریتەوە دەگەیەنێ. کەچی ئێتک لە ئاستی فەلسەفەدا لە دیاردە مۆرالییەکان دەکۆڵێتەوە. فەلسەفەی نوێباو هەوڵدەدا لە کۆی ئەو پێناسە جودایانەی کە لەسەر دەستەواژەی ئێتیک کراون،پێناسەیەک بۆ ئەوە بدۆزێتەوە کە دانانی بنەمایەک بۆ پێوانەکردنی ئەخلاقی چ واتایەکی هەیە. بە کورتی لە جیهانی فەلسەفەدا، بەتایبەتیش لە بواری ئێتیکی مێتافیزکدا پێناسە کردنی ئێتێک باسێکی بەر بڵاو و فرە رەهەندە. لێ دەکرێ بە واتایەکی ئاسان بێژین، کە ئێتیک چەشنە شێوازێکە کە مرۆڤ چۆن لە ژیان و بەرپرسیاریەتی تاکەکەسیی، جڤاکی و نەتەوایەتی تێبگات. واتا ئێتیک بەرپرسیارێتییەکە کە کۆمەڵگا پێکڤە بە ئاگایی خۆیان لەسەری پێکدێن کە چۆن رەفتارو کردار بکەن. ئەمەش، وەک مۆرال، مەرج و ئەرکێکی سەپێنراوی کتومت یان نەگۆڕ نییە، بەڵکو رامانێکی فەلسەفییە لە ژیان و جیهاندا.

کەچی مۆرال زیاتر ئەرک یان نەریتێکی هاوبەشە، کە بە گوێرەی رەوشی کۆمەڵایەتی، داب و نەریت، دەروونی و ئایینی کۆمەڵگایەک دەبێتە دیاردەیەکی گشتی و دەسەپێنرێ. بە واتایەکی تر، مۆرال، ئەخلاق بریتییە لەوەی کە کۆمەڵگا و تاکەکەسەکان چ کار و رەفتارێک بە هەڵە و راستە دەبینن، کە ئەمەش لە نێوان کۆی کۆمەڵگادا لەسەری پێکهاتوون، هاوکاتیش دەکرێ تاکەکەسێک هەڵگری مۆرال بێت. کەواتە مۆرال مەرجێکە لە نائاگایی کۆی کۆمەڵگایەکدا، هەروەک کۆمەڵگای کوردی، ئیشدەکا و بڕیاری راستی و هەڵەیی بەسەر کار و رەفتارەکانی خەڵکدا دەدا.

لێرەدا دەتوانین بێژین، کە چەندان جۆری "ئەرێتا"،ئاکاری چاکە هەیە، بۆیە لە سەردەمە جودایەکاندا پێناسە و تایبەتمەندی هەمەجۆر بۆ خاسڵەتی ئاکاری چاکە دانراوە. لە کن پلاتۆ و ئەرستۆ دا تێگەیشتنێکی هاوڕا هەیە، کە ئەو چەشنە ئاکار چاکە جودایانە لێکدەترێنجرێن و واتایەک دەبەخش و هەر یەکە و یەکتر تەواو دەکەن، بەمجۆرە هاوئاهەنگی ئەو بەهایانەی ئاکار چاکی یەکاتییەکی گەردوونی پێکدەهێنن کە لەوێدا جارێکی دیکە ژیانێکی باش و لەبار خۆی بەرجەستە دەکاتەوە.

کەچی لە هەمبەر دیدی پلاتۆ و ئەرستۆ دا نیتشە لە جیهانی زانستی نوێباودا بە مێتۆدە سەرەڕۆیەکانییەوە جەختی لەسەر خاڵێکی نەگۆڕ دەکردەوە. هەڵبەتە نیتشە رەخنەی لەو بیرۆکە مرۆڤگەراییانە دەگرت. چونکە نتیشە پێی وابوو، کە ئەخلاقی مەسیحییەت

www.dengekan.com

هۆکردێکی سەرەکییە بۆ ئەو بیرۆکە ئیدیالەی کە بە دژی ژیانە، یان بە دژی ویستی بەرزە مرۆڤە.

کەچی لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا لە بری ئەو ئاکار چاکەیەی کە ئاماژەمان پێکردن تەرزە وێنەیەکی دیکەی ئاکاری باڵا و چاک هەیە، واتا ئاکاری "سەرووی من". مەبەست لەوەش، واتا چەشنی ئەو "دەسەڵاتە باڵا" یەی کە کانت باسی لێوە دەکرد، دەسەڵاتێکی داڕێژراو هەیە کە وەک مەرجێکی ناوەکییانەی مرۆڤ، یان وەک ئاگاییەکی خودییانە، خۆی رەپێش دەکا و دەردەبڕێ. ئەو مەرجە ناوەکییەش، بە واتای ئەرستۆ، مەبەستی ئەوە نییە کە سەرکەوتنێک یان ژیانێکی هاوبەشی چاک بۆ تاکەکەسەکان دابهێنێ، بەڵکو ئەو مەرجە ناوەکییە دەخوازێ رێکخستنێکی ناوەکیی و دەرەکی دروستبکا.

هەر چۆنێک بێت، لەو وتارەدا هەوڵدەدەم لە دیدی کتێبەکەی ئەرستۆ، "ئێتیکی نیخۆماتکیک"ەوە دەستەواژەی "ئەرێتا/ئاکار بەرزی، چاکە" لە خوێندنەوەیەکی چڕدا بخەمەڕوو. دواى ئەمەش، لە روانگەی کتێبەکەی نیتشە، "رەچەلەکی ئەخلاق/ئەرکۆلۆیژیای مۆرال"ەوە چەمکێک لە ژیانێکی بێگەرد، زاهیدی نموونەیی شرۆڤە بکەم.
لێ، لێرەوە دەخوازم ئەوە بە یادی خوێنەر بهێنمەوە، کە بەندە پێشتر لە دوو وتاری جودادا بەشێک لە روانگەی پلاتۆ و ئەرستۆی سەبارەت بە تیۆری دەوڵەت و ئەرکی دەوڵەت لە پەروەردەکردنی هاووڵاتیان لە ژێر ناونیشانی "مرۆڤ/فەلسەفە ئاژەڵێکی سیاسییە" و "ئەرکی حوکمڕان بەرهەمهێنانی هاووڵاتییەکی ویستگەرا و بەختەوەرە" بەسەر کردۆتەوە، کە یەکەمیان لە ژمارە چواری "سەردەمی رەخنە"، لە هاوینی 2006 بڵاو کرایەوە و دووەمیشیان لە رۆژنامەی "رۆژهەڵات" هەر لە هاوینی 2006 بڵاوکرایەوە. کەواتە دەکرێ ئەم وتارەش بەشێکی، وەک دیوێکی دیکە، لە جیهانی ئەرستۆ بخوێنرێتەوە، هاوکاتیش ئەو بەشە نوێیە، واتا ئامادەیی نیتشە، کە لەم وتارەدا دەیخمەڕوو، دەکرێ وەک بەراوردکارییەک لە نێوان روانگەکانی ئەرستۆ و نیتشە، کە لە دوو رۆژگاری جودا ژیاون و خاوەن دوو روانگەی جوداشن، سەیر بکرێت. هەر بۆیە من لەم وتارەدا لەسەر ئەو پرسیارانە دەپەیڤم کە ئەم وتارە گەرەکییەتی. کەواتە لەم وتارەدا خۆم لەو تیۆرییە جڤاکی ، سیاسییانەی کە لە هەردوو کتێبی ئەو دوو فەیلەسوفە گرنگەدا ئامادەن بە دوور دەگرم.

ئاکاری چاکە لە بەختەوەرییەکی هاوبەشدایە

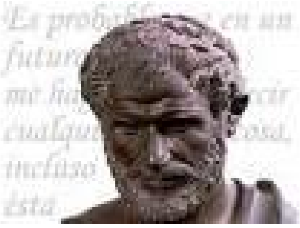

تێڕوانییەکانی پلاتۆ لە گۆشەنیگای یەکایەتییەکی نێوان ژیان، ئێتیک (بەرپرسیارییەتی) و سیاسەتەوە سەرچاوەی هەڵگرتووە. پاشان قوتابییەکەی، ئەرستۆ ئەو بونیاتی یەکایەتییە؛ ئاکاری چاکەیە لە پلاتۆوە وەردەگرێ. لێ پێویست بەوە ناکا مرۆڤ فێری ئەوە بکا کە چۆن لە ژیاندا سەرکەوتوو بێت، چونکە ئەرکی ئێتیکی هەر تەنیا ئەوە نییە کە مرۆڤەکان فێر بکا کە چۆن ببنە مرۆڤی ئاکار چاک، بەڵکو پێویستە بۆ کردەوەی چاکە هانیانبدرێن.

لەبۆیە ئەو پرسیارگەلەی کە ئێتیک یان "ئەرێتا"، ئاکاری چاکە ئاراستەی دەکا، ئەوەیە: چۆن لە ژیانماندا بژین؟ چتۆ ئارمانجێکمان هەبێ، یان ئاخۆ ئێمە، وەک مرۆڤ، لە ژیانماندا کام چەشنە پرینسیپێکی رەوشتیی بکەینە کۆلەکەی رەفتار و کردەوەکانمان؟ دیدی رەوشتناسیی ئەرستۆ لە جڤاتێکی نموونەیی وەک گریکی کۆنینە وێناندنێکی پڕ بەهایە، یان رەنگدانەوەی ئەو جڤاکە بوو. بە لای ئەرستۆوە، هەروەک بۆ هەموو هزرڤانەکانی دیکەی گریکییەوە، کاری چاکە واتای سەرکەوتنێکی بەختەوەری دەگەیاند. لە کن ئەرستۆ ئەوەی کە دانسقەیی گەوهەری مرۆڤ پێکدەهێنێ و لە بوونەوەرەکانی دیکەی جودا دەکاتەوە، سەرکەوتنێکی بە ڕاستییە. کەواتە ئەوەی کە مرۆڤ لە بوونەوەرەکانی دیکە جودا دەکاتەوە بریتییە لە "لۆگۆس"، ئاوەز، ئاخاوتن، هزرین. سەرکەوتنێکی بە راستییش، لە کن ئەو، بریتییە لە فراژانێکی هاوئاهەنگیانەی مرۆڤ. چونکە بە لای ئەرستۆوە مرۆڤ بۆ سەرکەوتن هەڵبژێردراوە. کەواتە بە واتای ئەرستۆ سەرکەوتن "بە شێوەیەکی راشکاوانە شتێکی پوختە و سەربەخۆیە. هاوکاتیش سەرکەوتن ئامانجی کردەوەکانمانە". (1) ئێتیکی ئەرستۆ بە مەبەست داڕێژراوە. لێرەدا مەبەست واتای کردە و مرۆڤایەتی دەگەیەنێ. چونکە ئامانجی مرۆڤ سەرکەوتنە لە ژیانەکەیدا. وێڕای ئەمەش سوود وەرگرتن لە خاوەندارییەتی ئامرازێکە بۆ ئەوەی مەبەست بپێکی. بۆیە ئەرکی مرۆڤ چالاکییە. هەموو چالاکییەکانی مرۆڤ ئەگەر باش بن یان خراپ ئاوەزگەرایین. ئەوکاتە ئاکارەکانی مرۆڤ دەخەملێ کە چالاکییەکانی فەراهەم بوون. سروشتی شتەکان لە مەبەستە سروشتەکانیاندایە. بۆ نموونە، خودی چاو چییە، کە ئێمە ناتوانین روونی بکەینەوە بەڵکو دەبێ بگەڕێینەوە بۆ بینین، واتا ئەرکەکەی یان مەبەستەکەی تێبگەین. بە واتایەکی تر، دەبێ بۆ "شێوە"، بیرۆکە و گەوهەرەکەی بگەڕێینەوە. ئەو بیرۆکەیە بە بینایییەوە گەرێدراوە، کە شتەکان چی دەکەن. لەبۆیە بینایی پێویستی بە رووناکییە. رووناکی لە هەتاو، رووناکی چاوەوە دێت. چاویش بۆ

www.dengekan.com

ئەوەی ببینێ پێویستی بە هەتاو هەیە. لەو دیدەوە ئێمە ئەوکاتە مرۆڤایەتی خۆمان بەرجەستە دەکەینەوە کە بێوچان بە دوای کردە ئاوەزگەراییەکاندا تێبکۆشین.
. مەبەست لەو چەمکە "ئێیدۆس"Eidos" کەواتە جیهانبینی ئەرستۆ بریتییە لە "
واتا شێوە (فۆرم) و ئامانج یان مەبەست. هۆکارەکانی ئامانج حەودالّی ئەوەیە کە زەمینەی توانایی بۆ نوێکردنەوە خۆشبکا. ئەرستۆ لەسەر ئەوە مکورە کە هەموو زانستێک ئاماجێکی هەیە، بۆ نموونە، بە واتای ئەرستۆ " هونەری پزیشکی ئامانجی تەندرووستییە" هەندێک ئامانج وەک ئامرازێک بۆ شتێکی دیکە چاکەن، بۆ نموونە، پارە. هەروا دەکرێ مەبەست لە خودی خۆیدا چاک بێ. (2) سەرکەوتن یان ژیانێکی چاک. ئەوەیە کاکڵەی مەبەستی ئەرستۆ. بەڵام دەکرێ بپرسین ئەو سەرکەوتنە یان ژیانە چاکەیە چییە؟ لێرەدا ئەرستۆ بەمجۆرە وەراممان دەداتەوە: "... هەر کەسێک کە شتێکی دەئافرێنێ، بۆ مەبەستێک ئەوە دەکەن"، یان هەر کەسێک کە شتێک دەکا، کە دەکرێ بکرێ. بەڵێ، سەبارەت بەوە با گوێ لەو کۆپلەی "ئاگاتۆن" بگرین:
" شتێک کە هەر خوا بێبەشی کرد:
کە کردەیەکی نەکردە تەنیا یەکجاری کرد". (3)
کەواتە پایەی بەرزی مرۆڤ لەوەدایە کە قسە دەکا و دەتوانێ باشە و خراپە لێکجوودا بکاتەوە، بە تایبەمەندییەکی رەوشتییانە بژی.

مرۆڤ لە بەرایڕا مەیلی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە، وەک ترس و رق. لێ مرۆڤ لە رێگای فێربوونەوە سەرکەوتن و بەختەوەری دەستەبەر دەکا. ئەمەش پەیوەندی بە ویستی مرۆڤەوە هەیە، چونکە لە واقعیدا شتێک نییە بە ناوی ئاکاری باڵا و چاک، ئەوە لەگەڵ بوونە نەریتدا دروست دەبێ. مرۆڤ ئەوکاتە دادپەروەر دەبێ کە لە هەموو ئازارێک رزگاری بوو. مرۆڤ ئەوکاتە دڵی خۆش دەبێ کە کردەیەکی دادپەروەرانە ئەنجامبدا. ئەو چەشنە نەریتەش لە ویستەوە سەرچاوە هەڵدەگرێ؛ واتا ئەوە ویستە کە مرۆڤ دەکاتە مرۆڤێکی دادپەروەر، لە هەمان کاتیشدا ئەوە ویستە کە وادەکا مرۆڤ بە کردەی دادپەروەرانە بەختەوەر بێ. مرۆڤە بێ ویستەکان نە دەتوانن دادپەروەر بن و نە کردەی دادپەروەرانەش ئەنجامبدەن، چونکە ویستییان نییە. کەواتە لە روانگەی ئەرستۆوە، ئاکار چاکە وستگەراییە. لە کن ئەرستۆ ویست تەنیا واتای ویستی ئەنجامدانی کردە ناگەیەنێ، چونکە "هۆی کردەیەک بڕیارێکە یان نیازێکە، شتێکی بەڵگەنەویستە، نەک کۆتایی، لە کاتێکدا بڕیاری کردەیەک بە لەبەر چاوگرتنی ئامانجێکی دیارکراو رەنگدانەوەی مەیل و لێکدانەوەیە". (4) ئەمەش کە هەوڵدان نییە بۆ کردەیەکی ماددیانە.
ئەرستۆ، وەک پرسێکی ئێتیکی، لە بەشی هەشت و بەشی نۆهەمی کتێبەکەی "ئێتیکی نیخۆماتیک"، باس لە هاوڕێیایەتی دەکا. لە کن ئەرستۆ هاوڕێیایەتی یەکێک بوو لە پرسی "ئەرێتا"، ئاکار چاکی کە دەستنیشانی کرد، بەڵام ئەو هاوڕێیایەتی لەو جۆرە پەیوەندییە هەستەکییە جودا دەکردەوە کە ئەمرۆ ئێمە بیری لێدەکەینەوە. بەلای

www.dengekan.com

ئەرستۆوە هاوڕێیایەتی تێگەیشتنیکی هاوبەشانە دەگەیەنێ، کە چ شتێک چاکە و بەهای ئەوەی هەیە هەوڵی بۆ بدەین. ئەو شتەش لای ئەو مەرجەکانی ژیانی جڤاکی بوو، هەروا جۆرە تێگەیشتنێک کە لە بەرپرسیاریەتی پێکڤەیی فەراهەم دەبێ و یان دەخەملێ. لە دیدی ئەرستۆوە هاوڕێیایەتی بەر لە قانوونە، واتا هاوڕێیایەتی پێشمەرجێکە بۆ قانوون، نەک بە پێچەوانەوە. چونکە لە کن ئەرستۆ هاوڕێیایەتی مەرجێکی پێویستە بۆ ئاکاری چاکە. خودی هاوڕێیایەتی لە بالآترین شێوەکەیدا لە نێوان تاکەکەسێکی ئازاد و ئائازادەوە لە ئاکاری چاکەدایە و ئەوان پێکڤە سوود بە یەکتر دەبەخشن. ئەو تەرزە هاوڕێیایەتییەش وەک ئەو هاوڕێیاتییە نییە کە دوو بازرگان لەسەر بنەمای سوودی بازرگانی دروستی دەکەن یان هەیانە. لێ لە کن ئەرستۆ هاوڕێیایەتییەکی چاک و بالآ برتییە لە "پێکڤەیی، هاوکاتیش وەک چۆن مرۆ رەفتار لەگەڵ خۆی دەکا بە هەمان شێوەش مامەڵە لەگەڵ هاوڕێیەکەی خۆی دەکا...". لەبۆیە بۆ ئەوەی بەختەوەر بیت کەواتە مرۆ پێویستی بە هاوڕێی چاک هەیە".(5)

وەک لە بەرایڕا ئاماژەمان پێکرد کە یەکێک لەو خاڵە سەرەکیانەی کە ئەرستۆ لە کتێبی "ئێتیک"دا جەختی لەسەرد ەکاتەوە، چەمکی "ئەرێتا /ئاکاری چاکە" یان خودی بەهای باشەیە وەک خۆی.
لەو روانگەیەوە دەکرێ بپرسین: ئاخۆ کامە پەیوەندیی لە نێوان مرۆڤگەلدا مایەی تێگەیشتن و درککردنە؟ بەرسڤی ئەرستۆ بۆ ئەو پرسیارە ئاوەز و کردارە. وەک دەزانین کە ئەوەی کە لە کن گریکییەکانی بەرێ، بە تایبەتیش لە کن پلاتۆ گرنگ بوو، کردەی سەیر کردن و گوێگرتن بوو کە واتای هەقیقەتی دەگەیاند. لە دیدی پلاتۆوە سەیر کردن و گوێگرتن وەک درککردنە کە ئەوەش دواجار زانین دەستەبەر دەکا. ویستی زانینیش واتای بەرزکردنەوەی ئاستی خودی مرۆڤ دەگەیەنێ. بە لای پلاتۆوە، بالآترین زانین بیرۆکەیەکی باشە، بە بێ ئەو بیرۆکە باشە هەموو شتێک جۆرێکە لە ئاستەنگ. هاوکاتیش ئەرستۆ پێی وایە، کە ئێمە هەر لە سروشتەوە هەڵگری غەریزەی ئاکاری چاکەین، لێ بۆ ئەوەی ئەوە بەرەو کردەیەکی هاوئاهەنگی شکۆمەندانە پەل و پۆ بهاوێژێ، ئەو غەریزەیە پێویستی بە فرچکدان، قانوونی باش و نەریتی بالآ هەیە. ئاکاری چاکە، بۆ ئەرستۆ، شێوەیەکی هارمۆنیکراو بوو. هەر بۆیە لای ئەرستۆ، ئازایەتی دەکەوێتە نێوان ترسنۆکیی و دەبەنگایەتی، بەخشندەییەکی راستەقینە دەکەوێتە نێوان قرچۆکی و دەست بلاویدا. وەلێ ئەرستۆ زیاتر جەخت لەسەر داب و نەریتی ئازادی ناوەکییانەی مرۆڤ دەکاتەوە. کەواتە شێوەیەکی هارمۆنی وەک خاسڵەتێک بۆ مرۆڤ، بریتیی نییە لە 4، بەڵکو بریتییە لە 6 . 10 دابەش 6 یەکسانە بە 6 دابەش 2.

ئەرستۆ لە کتێبی دووەمی "ئێتیکی نیخۆماتیک"کەیدا بە چەندان واتای جودا " بەکار دەهێنێ. Èthos"

" . "ئێتۆس" ، واتا ئەزموونی کەڵەکەکراو، Èthos وەک ئاکارێکی چاکەی ئەخلاقی" یان خەملّیوو، کە بە جۆرێک بە کار دەهێنرێ کە وەک شتێکی سروشتی وەرناچەرخێ.
" ش شێوازێکە لە کردەی ژیان. ئەو شێوازە دەبێ رێزی بۆ دەوروبەرەکەی هەبێت. Arete" ئەمەش پەیوەستە بەوەی کە مرۆ دەبێ چی بکات و چۆن بژیت. مرۆڤایەتییەکی چاکەخواز، بەندە بە کردەی مرۆڤەوە. کەواتە ئێمە دەبێ بە شکۆمەندی بژین. هاوکاتیش کاکڵەی ئاکاری چاکە، واتای کاری چاکە و رێزگرتن لە خەڵک بەرجەستە دەکاتەوە. هەموو مرۆڤێک دەتوانێ فێر ببێ، بە بێ ئەوەی کۆسپێک بۆ ژیانی خۆی دروست بکا. لێ مرۆ دەتوانێ لەسەر کردەی باشە شت بزانێ، بێ ئەوەش خۆی فێر بکا. لێرەوە، بە دیدی ئەرستۆ، زانینێکی ئێتکی واتای دەست بەسەر داگرتن بەرجەستە دەکاتەوە. ئەمەش پەیوەستە بە ئەزموونی ژیانی مرۆڤەوە. لە کن ئەرستۆ ئەوەی کە کاریگەریی لەسەر کردارەکانماندا دادەنێ سەرەتاگەیە. "بۆیە گەنجێک کەسێکی شیاو نییە کە سەبارەت بە هونەری کۆمەڵگا گوێی لێ بگرین. گەنج ئەزموونی لەسەر کردار نییە کە مرۆڤ لە ژیاندا دەستەبەری دەکا... لەو روانگەیەوە کردار ئامانجێکی هەیە. واتا ئێمە کە کردارێک ئەنجامدەدەین دەخوازین بۆ خۆمان شتێک فەراهەم بکەین. وێڕای ئەمەش لەسەر بنەمای ئەوەوە هەموو کەسانی دیکە تێدەکۆشن. ئەگەر ئێمە لەسەر بنەمای ئامانجێکی دیکە هەموو شتێک هەڵبژێرین، کە ئەمەش شتێکی بەڵگەنەویستە...". (6)
دیارە ئێمە لە رێگای پیادەکردنی کردەوەیەکەوە ئاکاری چاکە فێر دەبین، هەروەک بە هەمان شێواز جۆرەکانی دیکەی زانایی دەستەبەر دەکەین. هاوکاتیش ئاکارێکی چاکی رۆشنبیرییانە بنەڕەتیترین کاری فێرکردنە، کە بتوانی جێگەی سەرهەڵدان و گەشەکردن بنوێنی. چونکە، بە دیدی ئەرستۆ، ئەم ئەرکە ئەزموون و کاتێکی پێشمەرجی گەرەکە. ئاکارێکی چاکەی ئەخلاقیش بە هۆی راهاتن و دەقپێگرتنەوە دەمێنێتەوە، چونکە " هیچ شتێک لە سروشتیدا بە یەک شێوە نییە وا خۆی بگونجێنێ کە بە شێوەیەکی دیکە خۆی بنوێنێ. بەمجۆرە بۆ نموونە بەردێک، کە لە سروشتیدا بکەوێتە خوارەوە، وا رانەهاوتووە کە بەرەو سەرووەوە بەر ببێتەوە...". (7) هەڵبژاردنی شێوە ژیانێکی هارمۆنی، جۆرە دۆخێکی هاوئاهەنگ لە ژیاندا، بە لای ئەرستۆوە، واتای خۆناسین و بوون بە یەکایەتییەک دەگەیەنێ. لەو روانگەیەوە ئەرستۆ دەبێژێ کە مرۆڤ تاکە بوونەوەرێکە کە دەتوانێ خۆی نوێ بکاتەوە؛ واتا لە ئێستادا ئامادە بێ.

نیتشە و ئێتیکی هیچگەرایی

وێنەی نیتشە وەک رەخنەگرێکی سەرخت و بوێر لە جیهانبینی مەسیحییەت، سەرشاری هزری ئەو پێکدێنێ. ئەو وێنەیە وێنەی پیاوێکە کە راشکاوانە دژی هەموو چەشنە ئەخلاقگەراییەکە، جا لە کن نیتشە ئەو ئەخلاقگەراییە هەر چەشنە ئەخلاقێک بێ، خولیایەکی روخێنەرانەیە. هەر چۆنێک بیت مرۆ پێویستە لەسەر ئەو وێنەیە شتێکی تر لە هەمبەر چەشنە پرسیارێکی ئاڵۆزی لەمەڕ نیتشە رابگەیەنێ، کە بە هەق هەتا ئێستاش هزرڤانێکی دانسقە و گرنگە. لە جەم نیتشەدا کە ئەوە ئەرکی فەلسەفەیە پێوانەی نوێ بۆ بەها دابهێنێ. ئەخلاقی نیتشە بەرزە مرۆڤ، ویستی دەسەڵات و لە دایکبوونەوەی هەتا هەتاییە. هەڵبەتە هەر بۆیە نیتشە هەمیشە بە رووی پلاتۆنیزم – ئەخلاقی مەسیحی هەڵدەشاخێ. لە دیدی نیتشەوە، جیهانبینی مەسیحییەت دەخوازێ خۆی لە سەرووی راستیی واقیع دابنێ، ئەمەش خەیاڵاندنێکە کە مەحاڵە مرۆڤ بتوانێ خۆی لەگەڵ ئەو بەهایە دارێژراوە ببینێتەوە.

بەڵام ئەرستۆ و نیتشە لەسەر ئەوە هاوڕان، کە ئێتیک، بەرپرسیارییەتیی واتای خۆناسین و خۆ بەرێوەبردن دەگەیەنێ، هەروا هەردووکیان لە روانگەی دەستپێکێکی بزواوی لەبارەوە بیریان لە ئێتیک دەکردەوە. جیهانبینی مەسیحییەت سەبارە بە مرۆڤایەتی بریتییە لە ئەخلاقێکی نەگۆڕی دژوار. ئەوەی کە لە پشتەوەی گەردوونگەرایی مەسیحییەتەوە کار دەکات ئەو شتە سروشتییە نییە کە باس لە چاکەخوازی دەکا. لەمەڕ ئەو پرسەش راڤەکارییەکی فرە کراوە. بە گشتی ئەو ئەخلاقگەراییەی مەسیحییەت وەک هەوڵێک بۆ دۆزینەوە پێناسە دەکرێ. لەو روانگەوە، مێژووی کۆلۆنیالیزم زەبر و زەنگێکە کە لەو هزرە گەردوونگەراییەوە لە دایک بووە. تەواوی زەبر و زەنگێکەکان و زیندان، دامەزراندێکی مێژووین. ئەو تەرزە مێژووەش لە مەسیحییەتەوە سەرچاوەی هەڵگرتووە. لە هەمان کاتیشدا ئەوە مەسیحییەت بوو کە لاواندنەوە و بەزەیی بە ئازارکێشان بەخشی، کە بەمەش بوێریی چەپاند و لەرزۆک کرد. لەوەش زیاتر، ئەوە مەسیحییەت بوو کە پشتیوانی مرۆڤە وابەستەکانیان کرد، هاوکاتیش هەموو بەهایە سروشتییەکانی لینگە و قووچ کردەوە، ئەمەش زەمینەی رەوایەتیدانی بۆ هەموو نەخۆشی و ئازارخواردنێک خۆشکرد.

بەمجۆرە تا ئێرە ئەو خاڵانەی کە لەسەرێ ئاماژەمان پێکردن بریتی بوون لە جیاوازییە زەقەکانی نیتشە کە لە نێوان "ئەخلاقی سەروەر" و ئەخلاقی کۆیلە" دا دەبیینی. ئەوە ئازارکێش، کۆیلە، چەوساوەکانن کە بەهایە ئاخلاقییەکانی دیکە بە ئەخلاقی دەکەن. ئەو تایبەتمەندیانە هەموویان بنەما بۆ ژیانێکی وا خۆشدەکەن کە کۆیلەکان بێدار ببنەوە.

www.dengekan.com

ئەخلاقی کۆیلەیی تەنیا هەست بە دژایەتییەکانی نێوان "باش" و "خراپ" دەکا. بەڵام خراپ دەبێتە بە هێزترینیان. لە روانگەی ئەخلاقی سەرەوەر یان باڵادەستەوە "بەدی و خراپی" لای ئەخلاقی کۆیلە دەبێتە ئەخلاقێکی نموونەیی. بێدەسەلات دەبێتە "باشە"، ترسنۆکیش دەبێتە "خۆ بە کەم گری". کۆیلە رقی لە دوژمنەکەی نییە بەڵکو رقی لە "ناڕاستی"، "بێخوایی"یە.

نیتشە دژی ئەخلاقی لەرزۆکە چونکە بەلای ئەوەوە ئەخلاق بوار بۆ "ژیانێکی پاکیزەیی" خۆشدەکا. هەر بۆیە بەلای نیتشەوە، زانستی نوێباو میراتگرێکی ئەو ژیانە ئایدیالییە پاکیزەیەیە. چونکە زانستیش بڕوای بە هەقیقەت هەیە. بۆیە لە کن نیتشە بڕوایەکی کت و مت بە هەقیقەت کێشەیەکی گەورەی زانستە. هاوکاتیش فەیلەسوفەکان حەوداڵن بە دوای هەقیقەتێکی مێتافیزیکیکی. هەر بۆیە "زۆر بە ڕاشکاوی فەلسەفە رەخساو نەبوو بەڵکو پەردەیەکی پاکیزەیی پۆشیووە، پاکیزەیەکی پەردەپۆشە، کەچی خودی پاکیزەیەکی خۆ دەستخەڕۆدەرە". (8) ئەمەش ئاکامگیرییەکە لە خودی جیهانبینی هزری پلاتۆنی-مەسیحییەتدا. بە واتای نیتشە قەشەکان مامۆستای دیالێکتین، کە مرۆڤ ناچار دەکەن ببێتە کۆیلەی بەها و پێوانەکان. هەر قەشەکانن کە بە مرۆڤە لاواز و هەژارەکان و ... هتد دەڵێن پیاوی چاک.
ویستێکی کتومتی بۆ هەقیقەت کە دەکەوێتە ژێر رەحمەتی بڕوا بوون بە "بەهای هەقیقەتێکی مێتافیزیکی" و خودی جیهانبینییەکی نموونەیی. بڕوا کردن بە زانست هەر بۆخۆی واتای بڕوا کردن بە مێتافیزیک، جیهانێکی دوور لەو واقیعە دەگەیەنێ. بێ بڕواییەکی کتومتیش بە دژی بڕوایەکی پاکیزەیی نموونەیی نییە بەڵکو بە پێچەوانەوە دەکەوێتە ناو چوارچێوەی هەمان جیهنابینییەوە. توێژینەوەکانی زانست پشت بە بڕوایەکی مێتافیزیکی دەبەستن، کە لەوێدا هەقیقەت شتێکی سەرەکییە. هاوکاتیش زانستکارەکان، کە گوایە بڕوایان بە ئایین نییە، سەرچاوەی بیرکردنەوەکانیان لە بنەمایەکانی مەسیحییەتەوە وەردەگرن: خوا هەقیقەتە و هەقیقەتیش خواوەندیی و پیرۆزە.
شایەنی وتنە نیتشە لە بنەمادا بڕوای بە هیچ چەشنە هەقیقەتێک نەبوو. هەقیقەتی نیتشە، بڕوا بوونە بە خودی بوونایەتی. "کە رازی نەبی بڕوا بە بوونی خۆت بکەی، کە نکۆڵی لە واقیعیەتی خودی خۆت بکەی - کە شتێکی بنەبڕە!" (9) ئەخلاقی هیچگەرایانەی نیتشە وێنایەک نییە، بەڵکو شتێکی ئۆرگینال و خۆکردە. ئازارکێشانی نیتشە پشت ئەستووریی بوو بە خۆی و هەروا بۆ وێناکردنی ژیان پێوانەیەکی بێوێنەی دژایەتییەکی راستەوخۆ بوو. لە روانگەی نیتشەوە، بەرزە مرۆڤ چەشنە مرۆڤێکی باڵاترە، مانایەکی راستیی بە مێژووەکان دەبەخشێ. بەرزە مرۆڤی نیتشە لە گەوهەرەکەیدا خۆی لە ژێر رکێفی قانوونەکاندا سەرفراز کردووە.

هاوکاتیش له کن نیتشەدا بیرۆکەی له دایکبوونەوەی هەتا هەتایی تەرزە هەوڵێکی ئێتیکیی دەگەیەنێ. ئەو بیرۆکەیە، لای ئەو، نوێنەری تیۆری لەمەڕ گەڕانەوەی هەتا هەتایی بەرجەستە دەکاتەوە. دیۆنۆسۆسی نیتشە جۆرە خوازەیەکە بۆ ئەو بەرزە مرۆڤەی کە ئەو حەودالی بوو. دیۆنۆسۆس مرد و وەک خوایەکی گەردوونی له دایکبووەوە، کە بووە خودان دەسەلاتی ژیان و بووناندن و مەرگ.
نیتشە له بەشی دووەمی کتێبی"ڕەچەڵەکی ئەخلاق"دا سەبارەت بە له دایکبوونەوەی ناوەکی دەپەیڤێ. نیتشە ئەو دەرەکی و ناوەکییە وەک یارییەکی هێز یان وزە پێناسە دەکا. هێزە ناوەکییەکە ڕوو لە سەرەوە دەکا و هێزە دەرەکییەکەش ڕوو له هێزی ناوەکی دەکا. له دیدی نیتشەوە هەر خودی ئەو پاڵەپەستۆیە بە زۆرەکییەش ئەو مرۆڤە نوێباوەی داهێناوە. نیتشە بەمجۆرە لەسەر هێزی دەرەکی دەپەیڤێ: "دوژمنایەتی، دڕندەیی، حەزی ڕاوەدوونان، دەست درێژکردن، کاولکردن – کاتێک گشت ئەمانە کتوپڕ بە ڕووی هەموو کەسێک بووەوە کە ئاماژەی هێمایەکەی بۆ ئەو چەشنە درککردنانە نیشناندا، وێجا هەرچی 'ویژدانی خراپە' لە دایک دەبێ!" (10)

دوا پەیڤ له چڕکردنەوەیەکدا

لەم وتارەدا هەوڵماندا پوختەی ڕوانگەکانی ئەرستۆ و نیتشە لەمەڕ پرسی ئێتیک، بەرپرسیارییەتی نمایشبکەین. لێرەدا وەک پوختەکردنەوەیەک لە کۆی ئەو وتارەدا دەخوازم بڵێم، کە ئەرستۆ و نیتشە، وێڕای جیاوازییەکانیشیان، کەچی ئەوان هەردووکیان له تێڕوانیاندا بۆ ئێتیک وەک مەرجێک بۆ خۆناسین یان له خۆ گەیشتن هاوڕان، هاوکاتیش ئەوان ئێتیک وەک پرسێکی بنەڕەتی سەیر دەکەن.
له کن ئەرستۆ مەرجەکانی ئێتیک ئەوەیە کە مرۆڤ بتوانێ باڵاترین ئاستی چاکەکاریی فەراهەم بکا. ئەرستۆ پێی وانییە کە ئەگەر مرۆڤ لەسەر شتە هاوبەشە چاکەکان خاوەن زانیاریی بوو، ئیدی ئاکاری چاکە ناخی هەموو تاکەکەسەکان هاندەدا کە بەسەر خودی خۆیاندا زاڵبن. لێ بە بڕوای ئەو، کە ئەوە ئەرکی ئەخلاقە کە مەیلەکان بەرزەفت بکا. چونکە مەیل یان غەریزە بەندە بە چالاکی ڕوحییەوە. هەر بۆیە لە دیدی ئەرستۆوە چالاکی ڕوح شتێکی نەرێ/نێگەتیڤە. کەچی له کن نیتشە ئاکاری باڵا و چاکە شتێکی نێگەتیڤە، چونکە واتای ملکەچی لە بەرانبەر نۆرم و پۆلێنکردن دەگەیەنێ.
لێرەوە پرسیاریی ئێتیک/بەرپرسیارییەکی ئازادانە لە جەم نیتشە بریتییە لە بیرۆکەیەک لەسەر ژیان کە ئەویش ویستی دەسەلاتە. شێوازی ڕەفتارێکی ئێتیکی بریتییە لەوەی کە

مرۆڤ دەسەڵاتی ناوەکی خۆی بخرۆشێنێ، تاکوو بتوانێ کردە ئەنجامبدا و ببێتە سەردار و باڵادەست بەسەر خۆیەوە. نیتشە هێندە سەرگەرمانە شەیدای وێرانکردنی بەهایە چەقیووەکانە، هەتا دەگاتە ئاستێک کە "بەهایەکان بە بێ بەها دەبن".

هاوکات وەک نیتشە لە کتێبی "رەچەڵەکی ئەخلاق" پێمان دەڵێ، کە لە کن کانت ئەرکی ئەخلاق بریتییە لە مەرجێکی سەپێنەرانەی هەست. هەروەک کانت دەیگوت، مرۆڤ بۆ ئەوە دەژی کە تاکوو مەرجە سەپێنراوەکان یان ئەرکە دەسنیشانکراوەکان ئەنجامبدا. بۆیە لە کن کانت، ئەو چەشنە ئاگاییە لە مەرجی ئەرک بریتییە لە سەرەکیترین و گرینترین مەرجی ئەخلاق. هەر بۆیە کانت ئەو ئەرکە مەرجدارە بە " پەیامێکی دانراوی پۆلێنکراو/ " ناودێر دەکا.kategoriska imperative

لەو روانگەوە کانتەوە چارەنووسی مرۆڤ بە ئامێزی باڵاترین گەوهەر (ئێسێنس) دەسپێرێ. ئەو گەوهەرەش، لە دیدی ئەخلاقیانەی کانتەوە، کە بناخەی ژیانی مرۆڤە. بە بڕوای کانت، مرۆڤ هیچ بەڵگەیەکی تیۆریی لەبەر دەستدا نییە کە بتوانێ بڕیار لەسەر بوونی خوا بدا. هەر بۆیە ئەخلاق لای کانت، وەک نیتشە دەفەرمووێ: "هێشتا هەندێ بەخت هەڵێنان لە ئارەزووی پاکیزەگەراییەکی دوو شاخانە لای ئەو ماوە، کە حەز دەکا ئاوەز بە دژی خودی ئاوەز بکاتەوە..." (11) لە روانگەی کانتەوە ئەو ئاگاییە ئەخلاقییە دەبێ گریمانەی باڵاترین دەسەڵات بکا. وەلێ هەروەک لە دەستپێکدا ئاماژەم پێکرد، لەم رۆژگارەدا ئەو باڵاترین دەسەڵاتەی کە فەرمانڕەوایی"سەرووی خود"ی مرۆڤ دەکا. چونکە ئەو دەسەڵاتە لە "سەرووی من" بووە بە ئەرکێکی سەپێنراو بەسەر مرۆڤدا، کە بەویستی خۆی ژیانی ئەو مرۆڤە نوێیە ئاراستە دەکا. بەمجۆرە مرۆڤی ئەمڕۆ لە ژێر باڵادەستی ئەو سەرووی منەدا، بە چەشنێک بەرزەفتکراوە کە نەتوانێ وەک خودی ئەو منە رەسەنەی رەفتار بکا. لەبۆیە، لە دیدی ئەرستۆوە، ناخی ئەو "سەرووی من" ە قەڵەمڕەوە هەرگیز ناتوانێ هاوئاهەنگ بێ. چونکە، وەک نیتشە دەیوت: "... مرۆڤ نەخۆشتر، نادڵنیاتر، لە هەر ئاژەڵێکی تر زیاتر کاریگەرترە..."، مرۆڤ ***ئاژەڵێکی نەخۆشە***. مرۆڤ، ئەو جەڕبێنەرە گەوەرەیە لە گەڵ خودی خۆیدا، هەمیشە تێر نابێ، هەمیشە برسییەتی کە لە ژیانیدا لە پێناوی ئەوپەڕی دەسەڵاتداریدا، بە دژی ئاژەڵ، سروشت و خوایەکاندا دەجەنگێ. مرۆڤ بێجگە لە ویستی خودی ***عەدەم*** هیچ خواستێکی تری نییە." (12) هەر بۆیە مرۆڤ هەمیشە ناچار دەکرێ یان ناچارە لە ژیاندا بە شێوەی رەفتارێکی لێکدژدا/پەرادۆکسال ژیان بەسەر ببا. رۆژگارێکی مرۆڤکوژ،کە لە ژێر پەردەی دیمۆکراتی، لیبرالیزم و ... هتد، ئەو ژیانە نوێباوەمان بۆ دەنەخشێنێ و ئاراستەمان دەکا. ئەم رۆژگارەی کە تیادا دەژین هەمان ئەو ئاخلاقسالارییە، کە نیتشەی تەنیا بێ پەروا هەوڵیدا مرۆڤ بۆ ناو رۆناکی جیهانەکەی، ناو جۆش و خرۆشەکەی خۆی داوەت بکا. لێ مرۆڤگەلی ناخ کۆیلە هەمیشە حەز دەکەن لەناو ئەخلاقسالارییەک بمێننەوە، کە کۆیلەدارەکانیان پێیانی بەخشیوون.

ژێدەرەکان:

1. Aristoteles, *Den nikomachiska etiken* /ئێتکی نیخۆماتیکی, över. Mårten Ringbom, Daidalos, Göteborg, 1993, 32 هەمان سەرچاوە، لاپەڕە:

2. 30 لاپەڕە:,هەمان سەرچاوە

3. 160. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە:

4. 159 . هەمان سەرچاوە، لاپەڕە:

5. 275. و:272 هەمان سەرچاوە، لاپەڕە

6. 23 . هەمان سەرچاوە، لاپەڕە:

7. 49. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە

8. Nietzsche, *Om moralens härstamining*, över. Jan Sjögren, Bokförlaget Rabén Prisma, 1994

9. 139 . هەمان سەرچاوە، لاپەڕە

10. 94 . هەمان سەرچاوە، لاپەڕە

11. 139 :لاپەڕە، Nietzsche

12. 142و191 هەمان سەرچاوە، لاپەڕە:

www.dengekan.com